

KAZIMIERZ KŁOSIŃSKI

POSTINDUSTRIALNE A POKAPITALISTYCZNE

Urodzony w Wiedniu amerykański specjalista do spraw zarządzania – Peter Ferdinand Drucker – odważył się opublikowanej w 1993 r. pracy nadać tytuł *The Post-Capitalist Society*¹, sugerujący odejście od istoty społeczeństwa kapitalistycznego. Koryfeusz współczesnego zarządzania zastrzega jednak²: „Będzie ono z pewnością [...] korzystać z wolnego rynku jako jedyne sprawdzonego mechanizmu ekonomicznej integracji. Nie będzie to społeczeństwo antykapitalistyczne. Nie będzie to nawet społeczeństwo niekapitalistyczne; instytucje kapitalizmu przetrwają, chociaż niektóre z nich, na przykład banki, mogą odgrywać zupełnie inną rolę. Jednak środek ciężkości społeczeństwa pokapitalistycznego, jego struktura, jego społeczne i ekonomiczne siły, jego klasy i społeczne problemy są różne od tych, które dominowały przez ostatnie 250 lat i określiły kwestie, wokół których krystalizowały się partie polityczne, grupy społeczne, systemy wartości społecznych oraz osobiste i polityczne zaangażowania”.

Przesunięcie do pokapitalistycznego społeczeństwa, zdaniem Druckera, zaczęło się wkrótce po II wojnie światowej, co zostało zauważone w „społeczeństwie zatrudnionych” w jego pracy *The News Society. The Anatomy of Industrial Order*³.

Dr hab. KAZIMIERZ KŁOSIŃSKI – prof. KUL, kierownik Katedry Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych w Instytucie Ekonomii na Wydziale Nauk Społecznych KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: kazimierz.k@acn.waw.pl

¹ Opublikowana w języku polskim pt. *Społeczeństwo pokapitalistyczne* (Warszawa: WN PWN 1999).

² Tamże, s. 14.

³ New York: Harper and Row 1949; w tytule pracy Druckera występuje termin „industrial order”, charakterystyczny w metodologicznie konsekwentnej periodyzacji typologicznej społecznego rozwoju, autorstwa D. Bella, o czym jest mowa w dalszej części artykułu.

Zasugerowałem w tytule mojego wystąpienia, iż sceptycznie odnoszę się do terminu „pokapitalistyczne społeczeństwo”, gdyż mimo niewątpliwej erudycji Druckera oraz jego ogromnych zasług dla dziedziny zarządzania, jego kolejne transformacje⁴ nie układają się w zwartą, kategoryzowalną teorię, co było charakterystyczne na przykład dla K. Marksa⁵ (mimo błędu metodologicznego, emanującego niefrasobliwymi wnioskami „praktycznymi” marksistów), F. Lista⁶, K. Mannheima⁷, M. Ziya⁸, I. Wallersteina⁹ czy też W. W. Rostowa¹⁰.

Świat – jak stwierdza „Dziewiętnastka Lizbońska” – nie wszedł w erę postkapitalistyczną¹¹. Własność i co ważniejsze możliwości przeznaczania

⁴ Pierwsza transformacja, którą wymienia Drucker, miała miejsce w XIII wieku (powstanie nowych ośrodków miejskich w Europie). Druga transformacja to czasy renesansu, zwłaszcza lata: 1455 (data wynalezienia druku) i 1517 (luterkańska reformacja protestancka). Trzecią transformację, która trwała około 40 lat, zainicjowała rewolucja amerykańska (1776) oraz *Bogactwo narodów* A. Smitha. W okresie tym wyłoniły się: kapitalizm, komunizm (zdaniem Druckera) oraz miała miejsce rewolucja przemysłowa. Te 40 lat stworzyło nową cywilizację europejską. Czwarta transformacja to czasy obecne aż – być może – do roku 2020, w których zmienia się krajobraz polityczny, ekonomiczny, społeczny i moralny świata (zob. D r u - c k e r, *Spółeczeństwo pokapitalistyczne*, s. 9-10).

⁵ Marks, niemiecki ekonomista oraz filozof, wyróżnił pięć zasadniczych sposobów produkcji (wedle kryterium własności środków produkcji): 1) wspólnotę pierwotną, 2) niewolnictwo, 3) feudalizm, 4) kapitalizm, 5) socjalizm.

⁶ Niemiecki ekonomista oraz myśliciel, F. List, wyróżnił w rozwoju gospodarczym: 1) stadium dzikości, 2) stadium partnerstwa, 3) stadium rolnicze, 4) stadium rolniczo-przemysłowe, 5) stadium rolniczo-przemysłowo-handlowe.

⁷ Mannheim, niemiecki socjolog oraz profesor London School of Economics, wyróżnia trzy okresy w historii rozwoju ludzkości: 1) przypadkowych odkryć, 2) wynalazczości, 3) planowania oraz planowego myślenia.

⁸ Ziya (pseudonim Gökalp), socjolog oraz działacz polityczny w Turcji, wyodrębnił trzy historyczne fazy rozwoju każdego narodu: 1) wspólnotę plemienną, 2) wspólnotę religijną, 3) wspólnotę kultury i cywilizacji.

⁹ Według Wallersteina, można wyróżnić cztery etapy rozwoju kapitalizmu: 1) kapitalizm rolniczy (1450-1640), 2) konsolidacja europejskiej gospodarki światowej (1650-1730), 3) kapitalizm przemysłowy (1760-1914), 4) konsolidacja światowej gospodarki (1914 do czasów obecnych).

Uważam, że zgodnie z logiką Wallersteina, następnym – piątym – etapem rozwoju kapitalizmu (zapewne po 2020 roku) będzie „kapitalizm usługowy”, a u progu 2100 roku powinien rozpocząć się etap szósty – „konsolidacja światostruktury bez hegemonia”.

¹⁰ W. W. Rostow wyodrębnia pięć stadiów, przez które przechodzi większość krajów w swym historycznym rozwoju: 1) stadium społeczeństwa tradycyjnego, 2) etap tworzenia przesłanek dla zainicjowania startu, 3) start (*take off*), 4) stadium rosnącego zaawansowania gospodarki, 5) stadium masowej konsumpcji dóbr trwałego użytku oraz usług.

¹¹ Grupa Lizbońska, *Granice konkurencji*, Warszawa: Poltext 1996, s. 53.

kapitału na najbardziej efektywne wykorzystanie światowych zasobów materialnych i niematerialnych wciąż pozostaje najważniejszym elementem gospodarczej i społeczno-politycznej władzy.

Nadchodzący przełom następuje nie pomiędzy społeczeństwem kapitalistycznym i postkapitalistycznym ani też nie między „dobrym” kapitalizmem (gospodarką społeczno-rynkową) i „złym” kapitalizmem (gospodarką dżungli czy też „kasyna”)¹², ale raczej pomiędzy słabnącym narodowym kapitalizmem i rosnącym w siłę globalnym kapitalizmem.

To przesunięcie odzwierciedla rodzącą się historyczną zmianę: świat zaczyna powoli przechodzić od ery bogactwa narodów do ery bogactwa świata. Pozostaje jednak kapitalistyczny.

Specyfiką społecznego procesu produkcji zwanego „kapitalizmem” jest nowa wartość. To, co generuje nową wartość – czynniki produkcji zaangażowane w tworzenie nowej wartości, stanowi kapitał.

Właściciele czynników produkcji – z tytułu odpowiedzialności wynikającej z uczestnictwa w społecznym procesie produkcji – mają prawo do uczestnictwa w podziale nowo wytworzonej wartości¹³.

Konflikty między uczestnikami społecznego procesu produkcji oraz kryzysy, które obserwujemy w społecznym procesie produkcji, wynikają także (obok innych przyczyn) ze złych proporcji uczestnictwa (partycypacji) w podziale nowo wytworzonej wartości.

Można stwierdzić, iż pierwszym – i zasadniczym – prawem społecznego procesu produkcji, określanego mianem „kapitalizm”, jest materialna

¹² Podziału na dobry i zły kapitalizm broni M. Albert w *Capitalisme contre capitalisme* (Paris, Le Seuil 1991).

¹³ Klasyfikację społeczeństwa ze względu na dwojaką naturę tych czynników (bądź środka materialnego, bądź zdolności do pracy) przedstawia następująca tabela:

		Materialne czynniki procesu produkcji	
		posiadają	nie posiadają
Zdolności do pracy ujawnione w procesie produkcji	nie	rentierzy	bierni uczestnicy społecznego procesu produkcji
	posiadają	kapitałiści	pracownicy

Źródło: K. K ł o s i ń s k i, *Ekonomia nowych paradygmatów*, w: T. G r u s z e c k i (red.), *Od socjalizmu do gospodarki rynkowej*, Lublin: Verba 2000, s. 205.

sprawiedliwość, tzn. konieczność adekwatności uczestnictwa w podziale nowo wytworzonej wartości do wielkości partycypacji w tworzeniu nowej wartości. Inaczej mówiąc, pierwszym prawem kapitalizmu jest konieczność adekwatności wielkości odpowiedzialności do wielkości sprawstwa.

Wejście społeczeństwa na drogę rozwoju kapitalistycznego – z wyżej podaną specyfiką – jest procesem nieodwracalnym. Pokapitalistyczne społeczeństwo Druckera musi zatem mieć istotę kapitalistyczną, co brzmi raczej paradoksalnie. Przeto bardziej skłonny jestem zaakceptować koncepcję trzech struktur społecznych (preindustrialną, industrialną i postindustrialną) Daniela Bella¹⁴ – zob. tabela 1.

Tab. 1. Schemat różnic w strukturach społecznych

Cechy dystynktywne struktur	Struktury społeczne		
	Preindustrialne	Industrialne	Postindustrialne
Zasoby	surowce	energia	informacja
Sposób	wydobycie	produkcja	przetwarzanie
Technologia	pracochłonna	kapitałochłonna	„wiedzołonna”
Cel	gra przeciw naturze	gra przeciw naturze sztucznej	gra między osobami

Źródło: Bell, dz. cyt., s. 233.

Życie w społeczeństwach preindustrialnych – nadal dominujących we współczesnym świecie – to przede wszystkim gra przeciwko naturze. Siła robocza absorbowana jest głównie przez rolnictwo, górnictwo, rybołówstwo oraz leśnictwo. Pracuje się w nich w sposób tradycyjny, wykorzystuje siłę mięśni, a wizję świata warunkuje zmienność pór roku, pogoda, urodzajność gleby, ilość wody, głębokość szybów, susze i powodzie. Rytm życia kształtują te właśnie warunki, a tempo pracy zależy od pory roku i pogody.

Spółeczeństwa industrialne, wytwarzając produkty materialne, prowadzą grę przeciwko sztucznej naturze. Postępująca racjonalizacja – poprzez technicyzację – doprowadzi do dominacji maszyn wyznaczających rytm życia. Siłę fizyczną zastąpiła energia, a jej wykorzystanie stanowi podstawę

¹⁴ *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, Warszawa: WN PWN 1998.

zasadniczych zmian w wydajności pracy. Energia i maszyny zmieniają charakter pracy. Dawniejszego rzemieślnika zastępuje inżynier odpowiedzialny za organizację i przebieg pracy oraz wysoko wykwalifikowany robotnik sprzęgnięty z funkcjonowaniem maszyny. Następuje wymuszenie racjonalności przez porządek, zaprogramowanie oraz skoordynowanie poprzez hierarchię i biurokrację.

Spółczeństwo postindustrialne, koncentrujące się na usługach, jest grą między osobami. Organizacja zespołów badawczych, stosunki między lekarzem i pacjentem, nauczycielem i uczniem, urzędnikiem i petentem – świat, którego wyznacznikami są wiedza naukowa, wyższe wykształcenie itp., wymaga raczej współpracy i wzajemności niż koordynacji i hierarchii. Podstawową komórką w społeczeństwie postindustrialnym jest zorganizowana społeczność (instytucja), a nie jednostka ludzka; decyzje podejmowane są raczej w drodze negocjacji, w tym także między prywatnymi organizacjami oraz rządem, co stwarza nowe formy instytucjonalne dla świadczenia usług¹⁵, różne od form rynkowych, ale przy rosnącej roli komercjalizacji.

W społeczeństwie postindustrialnym, uniwersytet, gdzie wiedza teoretyczna jest tworzona i kodyfikowana, staje się coraz bardziej podstawową instytucją społeczną. Na szkołach wyższych spoczywają coraz większe obowiązki – większe niż w dotychczasowej historii. Muszą one bronić tradycji zdobywania wiedzy bezinteresownej, ale już nie tylko jako instytucja oświatowa i usługowa wobec społeczeństwa, ale także jako kuźnia przyszłych doradców w sprawach politycznych.

Zasadniczą zmianą jest przejście od produkcji dóbr materialnych do świadczenia usług. Znaczna część zatrudnionych w krajach wysoko rozwiniętych pracuje w sektorze usług. Główne znaczenie mają usługi techniczne oraz profesjonalne, a także usługi służące podnoszeniu jakości życia¹⁶. Wynika to 1) ze wzrostu zamożności społeczeństw, 2) z dysponowania większą ilością wolnego czasu, 3) ze wzrostu roli *human capital*, 4) ze wzrostu produkcji dóbr, których składową są w coraz większej mierze usługi, 5) z unowocześnień sektora usług, oraz 6) ze wzrostu specjalizacji usług i rozwoju wyspecjalizowanych firm usługowych¹⁷.

¹⁵ F. S. S a v a s, *Prywatyzacja. Klucz do lepszego rządzenia*, Warszawa: PWE 1992.

¹⁶ B e l l, dz. cyt., s. 233.

¹⁷ A. B u d n i k o w s k i, E. K a w e c k a - W y r z y k o w s k a (red.), *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa: PWE 1996.

Wzrost znaczenia usług staje się prawidłowością ekonomiczną, przy czym ze światowych doświadczeń wynika, iż:

- znaczenie usług wzrasta zarówno w krajach rozwiniętych, jak i rozwijających się;
- wzrost efektywności usług – zwłaszcza usług pośrednich – staje się decydujący dla produktywności i konkurencyjności gospodarek narodowych;
- zabezpieczeniem wzrostu efektywności zaopatrzenia w usługi jest otwarcie rynku wewnętrznego dla zagranicznych wytwórców;
- międzynarodowe zaopatrzenie w usługi wymaga bardzo często przemieszczania czynników produkcji (pracy lub kapitału) w pobliże konsumenta bądź przemieszczania konsumentów w pobliże świadczonych usług;
- liberalizacja dostępu do rynku usług może wymagać pewnych regulacji, koniecznych dla uporania się z formami monopolu naturalnego¹⁸.

Z tych doświadczeń emanuje także refleksja teoretyczna w sferze polityki gospodarczej, iż samoistną „czystą” strategią rozwoju gospodarczego staje się serwicyzacja życia społeczno-gospodarczego. Strategia ta jest nie tyle nastawiona na wzrost gospodarczy, ile na elementy składające się na jakość życia, na wygospodarowanie oraz zagospodarowanie wolnego czasu, na kreowanie oraz doskonalenie kwalifikacji, na stwarzanie komfortu (tzn. pewności oraz wygody) funkcjonalnego, społecznego i psychicznego, na pozaalimentacyjnych formach zabezpieczania biologicznego cyklu rozwoju człowieka.

Serwicyzacja, podkreślając jakościowe elementy rozwoju, przezwycięża jednocześnie określone dysonanse strukturalne typu konieczność absorpcji wypchniętych przez postęp techniczny zasobów siły roboczej z rolnictwa lub przemysłu, a także konieczność stworzenia możliwości aktywnego włączenia się kobiet w „jawną” warstwę procesu produkcji społecznej.

Określone fakty współczesnych gospodarek, dominacja usług w tworzeniu PKB, w kosztach wytwarzania produktu oraz funkcjonowanie produktów materialnych w kanałach dystrybucji na zasadach produktu usługowego wskazują, że współczesny rynek jest rynkiem usług. Na rynku tym – zgodnie z głównymi charakterystykami usług, a w odróżnieniu od klasycznego rynku dóbr materialnych – nie następuje przeniesienie własności. Na rynku handlujemy – modelowo rzecz ujmując – produktami usługowymi *in spe*, tzn. prawem oraz zobowiązaniem do wykonania czynności.

¹⁸ S. I l l e r i s, *Services and Regions in Europe*, Avebury, ECSC – EEC – ESEC, Brussels–Luxembourg 1989.

POST-INDUSTRIAL AND POST-CAPITALIST

S u m m a r y

The article expresses the author's disapproval of the suggestion contained in the title of P. F. Druker's work about the era of post-capitalist society that the world is doomed to. In the author's opinion it is going to be a post-industrial capitalist society.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: społeczeństwo postindustrialne, społeczeństwo pokapitalistyczne.

Key words: post-industrial society, post-capitalist society.